

Prospects for Increasing the Competitiveness of Private Enterprises in Territorial Development

Tursunov Shuhrat Khamidovich¹

Ruziev Zafar Ikromovich²

Аннотация.

Иқтисодиётдаги муаммоларни нисбатан тез ва ортиқча сарф-харажатларсиз еча оладиган, маҳсулот ишлаб чиқариш стратегиясини бозордаги вазиятга қараб тез ўзгартира оладиган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари ички бозорни истеъмол моллари билан тўлдиришда салмоқли ўрин тутиши хақида муаллифлар томонидан ёндашувлари баён этилган.

Таянч иборалар: маҳсулот, стратегия, харажат, тадбиркорлик, корхона, истеъмол моллари, кичик бизнес, хусусий тадбиркорлик.

¹Associate Professor of "Finance" Karshi Engineering and Economics Institute

²Associate Professor, Head of the Department of Finance, Karshi Engineering and Economics Institute

Кириш. Мамлакатдаги ишбилармонлик муҳитининг тобора кенгайиши кичик бизнес субъектларининг рағбат асосидаги фаолиятини таъминлашга олиб келмоқдаки, деярли барча тармоқлардаги кичик бизнес субъектлари йилдан-йилга миқдор жиҳатидан ортиб бормоқда. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши ва давлат томонидан тартибга солиниши янада фаоллашиб бормоқда.

Президентимиз Ш.Мирзиёев томонидан 2019 йилни “Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили” деб эълон қилиниши, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш йўлида тадбиркорлик манфаатларига алоҳида эътибор қаратиш зарурлигини тақозо этади. Чунки «...ишбилармонлик муҳитини яхшилаш ҳамда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожини учун янада қулай шароитлар яратишга қаратилган чора-тадбирларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш зарурлигини барчамиз албатта яхши тушунамиз» [1].

Мамлакатда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари учун қабул қилинаётган меъёрий ҳужжатларда кенг шарт-шароитлар яратиш, уларни эркин фаолиятини таъминлаш ва амалга ошаётган ислохотларни янада чуқурлаштириш ва либераллаштиришга йўналтирилган чора-тадбирлар ўз аксини топган. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан тартибга солиш ва ишбилармонлик муҳитини яхшилаш борасида “иқтисодиётда давлат иштирокини камайтириш, хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш ва уни устувор мавқеини янада кучайтириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожини рағбатлантиришга қаратилган институционал ва таркибий ислохотларни давом эттириш”дек [2] устувор вазифалар белгиланган бўлиб, уларни амалга ошириш бўйича чора-тадбирларни тадбир этиш шу кундаги ислохотларимизнинг мазмунини касб этади.

Адабиётлар таҳлили. Ўзбекистон шароитида, яъни иқтисодиётнинг бир шаклдан бошқа бир шаклга ўтиши жараёнида кичик ва ўрта бизнес тараққиёти муҳим аҳамият касб этади. Ҳақиқатдан ҳам бугунги кунда рақобат тушунчасининг кўплаб таърифлари мавжудлигига қарамасдан Ўзбекистонда ҳам бу категорияга илмий таъриф беришга ҳаракат қилинмоқда. Хусусан, иқтисодчи олимлардан Ш.Шодмонов, Р.Алимов, Т.Жўраевлар томонидан тайёрланган «Иқтисодиёт назарияси» ўқув қўлланмасида рақобатга берилган таърифда асосан икки жиҳат: 1) унинг иқтисодий манфаатлар тўқнашувидан иборат эканлиги; 2) юқори фойда ва нафликка эга бўлиш учун кураш илгари сурилади, яъни: рақобат - бозор субъектлари иқтисодий манфаатларининг тўқнашишидан иборат бўлиб, улар ўртасидаги юқори фойда ва кўпроқ нафлиликка эга бўлиш учун курашни англатади.[3]

Таниқли иқтисодчи олимларимиздан А.Улмасов ва Н.Тўхлиевларнинг «Бозор иқтисодиёти» номли қисқача луғат-маълумотномасида: “рақобат, - мустақил товар ишлаб чиқарувчилар (корхоналар) ўртасида товарларни қулай шароитда ишлаб чиқариш ва яхши фойда келтирадиган нархда, катта ҳажмда сотиш; умуман бозор иқтисодиётида ўз мавқеини мустаҳкамлаш учун кураш деб таъриф берганлар. [4]

Уларга жавобан иқтисодчи-олим Ё.Абдуллаев шундай фикр билдиради: бозор муносабатлари ўтмишдаги «социалистик мусобақани» мутлақо тан олмайди, у ҳақиқий, таъсирчан, рағбатлантирувчи, эркин рақобатчиликни талаб қилади. Таъсирчан ва рағбатлантирувчи, эркин иқтисодий рақобатни ривожлантириш эвазига ишлаб чиқарувчи ва сотувчилар устидан харидорларнинг ҳукмронлиги ўрнатилиб, бу бозор муносабатларининг моҳиятини белгилаб берувчи шароит ҳисобланади[5] деб таъриф

берганлар.

Тадқиқот методологияси. Илмий мақолани ёритишда Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари, иқтисодий, ижтимоий, сиёсий соҳалардаги таниқли олимларнинг илмий асарлари, уларнинг мазмун, моҳияти ўрганилиб, мазкур секторни ривожлантиришга оид статистик таҳлил қилинди. Шунингдек, тадқиқот жараёнида мавзуга оид статистик маълумотлар ва назарияларни ўрганишда мантиқий фикрлаш, илмий мушоҳада, тизимли ёндашув, статистик ҳамда қиёсий таҳлил каби усуллари қўлланилган. Мавзуни ёритишда дарсликлар, ўқув қўлланмалар, хорижий адабиётлар, даврий матбуот, илмий-амалий анжуман тўпламлари ва интернет маълумотларидан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижа. Ўзбекистон Республикасида, бугунги кунда, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига бир қатор қулайликлар яратилмоқда. Рақобат асоси товар ишлаб чиқарувчиларнинг мустақил бўлиши ва ўз манфаати учун кураш-интилишидан иборат. Монополия рақобатга зид, чунки у товар ишлаб чиқарувчига танҳо ҳукмронликни таъминлаб, ўзаро беллашув учун шароит қолдирмайди. Рақобат демонополизацияни талаб қилади, ўзаро беллаша оладиган кўпгина корхоналар бўлишини тақозо этади. Рақобатнинг асосий соҳаси - бозор, бозорда турли корхоналар товарлари рақобатга киришади. Рақобат ҳам хўжалик юритиш усули, ҳам бир капиталнинг бошқаси билан беллашувини таъминлай оладиган усул сифатида юзага чиқади.

Шундан келиб чиққан ҳолда, рақобатни максимал фойдани қўлга киритиш, нисбатан қулай хўжалик юритиш шароитларига эга бўлиш учун товар ишлаб чиқарувчилар ўртасидаги кураш сифатида баҳолаш мумкин. Бошқа томондан, рақобатни маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнида, шунингдек капитал киритиш соҳасида хўжалик юритувчи субъектларнинг ўзаро таъсирини таъминловчи бозор механизмининг элементи сифатида кўриб чиқиш мумкин. Рақобатнинг амал қилиш шакли ижтимоий ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг меъёр ва қоидалари тизими ҳисобланиб, унинг асосида давлатнинг директивалари, давлат ва хусусий фирмалардан иборат миллий хўжалик амал қилишининг бозор усуллари ётади. Шундан келиб чиққан ҳолда, рақобатнинг моҳияти бозор иқтисодиётининг талабларига жавоб бериши корхонани ривожлантириш воситаси деб қараш мақсадга мувофиқдир.

Кичик бизнес соҳасининг ривожланиши доимий равишда муаммоли тарзда кечиши табиий. Чунки, биринчидан, иқтисодиётнинг асосий муаммоси–ресурсларнинг чекланганлиги иқтисодиётнинг мазкур соҳасини ҳам йирик бизнесдан «ўз улушини тортиб олиш»га мажбур этади. Иккинчидан, кичик бизнеснинг ривожланишидаги зиддиятли, муаммоли ҳолатлар унинг иқтисодий табиатидан ҳам келиб чиқади. Иқтисодий салоҳият нуқтаи назаридан кичик бизнеснинг имкониятлари нисбатан чекланган. У йирик корхоналар сингари ўзининг кучли моддий-техника базасига, барқарор ресурслар манбаига, йиллар давомида шаклланган сотиш бозорларига эга эмас. Бундан ташқари, бозор конъюктурасининг озгина ўзгариши ҳам кичик бизнес корхоналарига жиддий таъсир кўрсатиши мумкин. Кичик бизнеснинг бундай жиҳатлари ўзига нисбатан қўллаб-қувватлашни тақозо этади. Учинчидан, бу муаммолар ўтиш даври иқтисодиёти шароитида янада кескинроқ, жиддийроқ кўринишда юз беради. Ривожланган мамлакатларда кичик бизнеснинг ҳаётий фаолияти барқарорлигини таъминловчи самарали дастак ва механизмлар аллақачон изга тушириб олинган бўлса, эндигина бозор

муносабатларига ўтаётган мамлакатлар, жумладан Ўзбекистонда бу борада ҳали жиддий ишларни амалга ошириш лозим бўлади. Кичик бизнес ва тадбиркорликни кўлами ортиб борган сайин меҳнатга лаёқатли кишиларни иш билан таъминлаш имкониятлари кенгайиб боради, хусусан балоғатга етган, меҳнат қилишга иштиёқи бўлган ёшларимиз учун янги иш ўринлари очилади. Илғор мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, улар иқтисодиётини ривожлантиришда корхоналар муҳим роль ўйнаб, ўйнайди, кичик корхоналарнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши Буюк Британияда 50-53 фоизни, Америка Қўшма Штатларида 50-52 фоизни, Европа Иттифоқида мамлакатларида 63-67 фоизни ташкил этар экан. Агарда жаҳон иқтисодиётида XX асрнинг биринчи ярмида ишлаб чиқаришни йириклаштириш ҳолати кузатилган бўлса, иккинчи ярмидан бошлаб эса унинг акси, яъни кичик бизнесни ривожлантириш ҳолати кузатилмоқда. Шунинг учун ҳам, XXI асрни эса том кенг маънода кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш асри деб айтиш мумкин. Хар бир ҳудуднинг тадбиркорлик фаолияти тўғри ташкил этилиши шу ҳудуднинг молиявий барқарорлини оширишга хизмат қилади деб ҳисоблаймиз.

1-жадвал.

**Қашқадарё вилояти кичик бизнес субъектларининг 2019 йилдаги фаолияти
курсаткичлари.
(бирликда) [6]**

Кўрсаткичлар номи	Кичик бизнес субъектлари сони	Жамига нисбатан улуши (%)	Улардаги иш ўринлар
Рўйхатга олинганлар сони	20 921	100	26 743
- фаолият кўрсатаётганлар	20 304	97,1	25 954
- фаолият кўрсатмаётганлар	617	2,9	789
Фаолиятини тугатганлар	1 005	4,8	1 285
Янги ташкил этилганлар	5 154	24,6	6 588

Таҳлиллар кўрсатадики, вилоятнинг салоҳиятидан келиб чиқадиган бўлса тадбиркорлик фаолиятини олиб бораётган тадбиркорлар бугунги кунда кичик бизнесни ривожлантириш ва янги иш ўринлари яратиш ҳали талаб даражасида эмас. Давлат рўйхатидан ўтиш ва лицензия олиш жараёнида тадбиркорлар бир қанча қийинчилик ва тўсиқларга дуч келишмоқда. Шунингдек, солиқ ва тўловлар бўйича имтиёзлар, кредит манбалари ва кредит олиш механизмлари, банк тизими, импорт жараёни ва импорт тарифлари билан боғлиқ муаммолар ҳам кичик бизнес ривожига ўзининг салбий таъсирини ўтказмоқда. Бундан ташқари кичик бизнес корхоналарида ресурсларнинг етишмаслиги, бизнес тамойилларини тушунмаслик, бу борадаги профессионализм ва билимнинг камлиги, ҳуқуқий саводхонликнинг етишмаслиги, фаолиятга инновация ва ижодий ёндашувнинг йўқлиги, таваккалчиликка бориш даражасининг пастлиги, маҳсулотлар маркетинги билан шуғулланмаслик, бозорда самарали фаолият юрита олмаслик, ҳамкорлар топишда тажрибасизлик каби ички муаммолари ҳам мавжуд.

2-жадвал

**Қашқадарё вилоятнинг кичик бизнес субъектлари
тармоқлар кесимида, (бирликда) [7]**

	Кичик бизнес субъектлари сони	Жамига нисбатан улуши (%)	Улардаги иш ўринлари (нафар)
Жами фаолият кўрсатаётганлар:	20 921	100	26 743
шундан,			
➤ қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги	3 482	16,6	4 482
➤ саноатда	3 437	16,4	4 415
➤ қурилишда	3 119	14,9	4 052
➤ савдода	6 170	29,5	7 815
➤ ташиш ва сақлаш хизматида	873	4,2	1 105
➤ яшаш ва овқатланиш хизматида	1 173	5,6	1 420
➤ ахборот ва алоқа	289	1,4	371
➤ соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматлар кўрсатиш	466	2,2	602
➤ бошқаларда	1 912	9,1	2 481

Маълумки, янги ташкил этилган кичик корхона ёки микрофирмада ишни бир маромда йўлга қўйиш учун дастлабки сармоя жуда муҳимдир. Республикадаги аксарият хусусий корхоналарнинг кўнгилдагидек фаолият юрита олмаётганлиги, айрим ҳолларда уларнинг ёпилиб кетаётгани ҳам бошланғич сармоянинг етишмаслиги билан боғланмоқда.

Вилоятда кичик бизнес субъектларини тармоқлар кесимидага улуши савдода 29,5 фоизни, қишлоқ хўжалигида 16,6 фоизни, саноатда 16,4 фоизни, қурилишда 14,9 фоизни ташкил этиб, асосан ташиш ва сақлаш хизмати кўрсатиш 4,2 фоиз, ахборот ва алоқа 1,4 фоиз, соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматлар кўрсатиш 2,2 фоиз ва бошқа хизматлар 9,1 фоизни ташкил этмоқда. Бу эса вилоятда хизмат кўрсатиш соҳасидаги муаммолар борлигидан далолат беради

3-жадвал

Кашкадарё вилоятининг кичик бизнес субъектларининг иқтисодий тармоқлари кўрсаткичларидаги улуши (%), [8]

Кўрсаткичлар номи	2018 йилда	2019 йилда	Фарқи (+;-)
ЯҲМ	63,7	60,1	-3,6
Саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмида	22,0	23,2	1,2
Қишлоқ ва ўрмон хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажмида	99,4	99,7	0,3
Инвестициялар ҳажмида	12,6	29,7	17,1
Қурилиш ишлари ҳажмида	83,1	85,8	2,7
Чакана савдо айланмасида	92,5	96,8	4,3
Хизматларда	70,2	69,4	-0,8
Бандликда	х	х	х
Экспортда	38,0	35,0	-3
Импортда	24,6	21,7	-2,9

Вилоятдаги кичик бизнес субъектларининг иқтисодийдаги улуши 2018 йилга нисбатан

2019 йилда пасайганлигидан далолат беради, амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларни ривожлантириш ва ислох қилиш ҳозирги куннинг асосий вазифаси бўлиб, шу йўл орқали давлатимиз иқтисодий-ижтимоий ва сиёсий вазифаларни ҳал этиши осон кечади. Бунда республикага чет эл инвестициясини жалб қилиш, иқтисодий алоқаларни кенгайтириш ва мустаҳкамлаш, тадбиркорликка эркинлик бериш ва зарур шарт-шароит яратиш устувор йўналишлар сифатида белгилаб олинди.

Хулоса ва таклифлар. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишда давлат маҳаллий бошқарув органларининг роли аҳамиятли бўлгани ҳолда улар кичик бизнес корхоналарини ривожлантиришда ҳам эътибордан четда қолмасликлари лозим. Маҳаллий бошқарув органлари тадбиркорларни ишлаб чиқариш ёки хизмат кўрсатиш бинолари, омбор, шунингдек савдо жойлари билан таъминлаш муаммоларини ҳал этишда етакчиликни ўз зиммасига олиши лозим. Чунки ўз ҳудудида кичик бизнесни жадал ривожланишидан кўпроқ маҳаллий бошқарув органлари манфаатдордирлар ва ўз ҳудудларида жойлашган корхона ва ташкилотларнинг иқтисодий салоҳиятини, бандлик даражаси тўғрисида оператив ва кенгрок маълумотга эга бўладилар. Бу эса ҳудудлардаги ижтимоий иқтисодий муаммоларни бартараф этишга замин яратади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Қонуни. “Тадбиркорлик фаолиятининг жадал ривожланишини таъминлашга, хусусий мулкни ҳар томонлама ҳимоя қилишга ва ишбилармонлик муҳитини сифат жиҳатидан яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”. –Т.: 2016 йил 29 декабрь, №ЎРҚ-418.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”. –Т.: 2017 йил 7 февраль, ПФ-4947-сон.
3. Шодмонов Ш.Ш., Алимов Р.Ҳ., Жўраев Т.Т. Иқтисодиёт назарияси. - Т.: «Молия», 2002, 159-6.
4. Ўлмасов А., Тўхлиев Н. Бозор иқтисодиёти. Қисқача луғат-маълумотнома. Т.: Қомуслар Бош таҳририяти, 1991,81-6.
5. Абдуллаев Ё. Бозор иқтисодиёти асослари: 100 савол ва жавоб. - Т.: “Меҳнат”, 1997, 57-58-6.
6. Қашқадарё вилояти статистика бошқармаси маълумотлари 2018-2019 йиллар